

לתולדות אוסף הגניזה בקמבריג' שמועות מאחורי הפרגוד

ש"ק רייף

בתחום של חקר כתבי-היד, מרבים היום לדבר, מחד גיסא, על פתיחת החומר לפני הכול, על העברת קבצים ושליחת פקסימיליות באמצעות המחשב, ועל החלפת מידע חופשית. מאידך גיסא, הדעות הסותרות נשמעות אף הן, ועיקר תכליתן להדגיש את ההגבלות החוקיות, את זכויות הבעלים והחוקרים ואת המושגים החדשים מעין קניין רוחני והשתלטות על הפצת חומר פרטי ברבים. מסתבר שהמשתקף מזה הריהו המתח בין הכוונה לשרת את עולם המחקר של היום, לבין הרצון להבטיח לדורות הבאים את קיומם הנמשך ואת תיאורם המדויק של המקורות החשובים האלה. דברים רבים השתנו מאז נתן שניאור זלמן שכטר פומבי לגניזת קאהיר. אמנם חלפו מאה שנה שבהן יוצרו אין-ספור אמצעים טכניים חדשים; ברם, המתח הזה בעניין מידת הליבראליות הדרושה והמתאימה היה בנמצא מאז ומכבר, ואף קדמונינו התמודדו עם הקושי כיצד להבטיח, בעת ובעונה אחת, את ההגנה על חומר המחקר מצד אחד, ועל זכויות החוקרים מצד אחר.

עשרים וארבע שנים זכיתי לעסוק בשימורם, במיונם, ובחקירתם של קטעי הגניזה בספריית האוניברסיטה בקמבריג', וכידוע, לא הגבלתי את התעניינותי המדעית לתולדות התפילה לבדן.¹ במשך כל אותה התקופה תמיד הייתי מודע לכך שיש

1 לפורסומי בעניין קטעי התפילות מן הגניזה, ראה: מחקרי עדות וגניזה מוקדשים לפרופסור שלמה דב גויטיין (ערכו: ש' מורג, ג' בן-עמי, נ' סטילמן), ירושלים תשמ"א, עמ' 99–122 [החלק הלוועזי]; דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ג, ירושלים תשמ"ו, עמ' 63–70; כנסת עזרא – ספרות וחיים בבית הכנסת – אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר (ערכו: שולמית אליצור, מ"ד הר, א' שנאן, ג' שקד), ירושלים תשנ"ה, עמ' 269–283; *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, LXXV (1993), pp. 117–131 והפרקים החמישי והשישי (עמ' 122–206) בספרי: *Judaism and Hebrew Prayer*, Cambridge 1993

להעניק תשומת-לב נכבדת להיסטוריה של האוסף ושל מלאכת העוסקים בו, והשתדלתי, בפרסומים מספר, להוסיף תוספת ממשית על ידיעתנו בתחום הזה.² מתברר שתמיד ניתן לגלות פרטים הזורעים אור לא רק על סיפורה המתמשך והמרגש של הגניזה אלא גם על תהליך המחקר ועל הבנת מסקנותיו. אמנם, על כל החוקרים הרציניים, היום, להודות, שהמודעות לתולדות נושאייהם הריהי חלק חיוני ובלתי נפרד מתכנית עבודתם המדעית. בעניין זה של אוסף הגניזה (ובמידה מוגבלת בזה של חומר עברי אחר הנמצא בקמבריג'), כדאי אפוא לעיין בנסיבות שבהן הושאל החומר לאישים ולמוסדות מסוימים, ולקבוע את העובדות ואת המדיניות שעמדו מאחורי הפרגוד. עיון כזה יביא אותנו לשחזורם של המאורעות ויאפשר לנו להסיק אם המתח בין שימור כתבי-היד ובין שירות המחקר אכן הוא הבוחן היחיד או העיקרי שהביא לקבלת ההחלטות בעניין השאלת החומר.

אמת ויציב, החוקרים היהודיים של אירופה במאה התשע-עשרה שהציבו את היסודות לחקר כתב-היד העברי לא נהנו מתנאי עבודה נוחים. אחת הבעיות המאתגרות שעמדו בפניהם הייתה זו של העתקת המקורות.³ בהתעסקם בכתבי-יד בערי מגוריהם, היה עליהם לקבל רישיון לחקור את החומר ולהעתיקו אות באות, אך מצבם היה קשה, לאין ערוך, שעה שביקשו לטפל באוצרותיהן של הספריות בארצות רחוקות. בנסיבות כאלה, עמדו לפני החוקר כמה אפשרויות: מינוי סוכן שייטול על עצמו, בדרך כלל תמורת תשלום, את תפקיד ההעתקה;⁴ נסיעת החוקר עצמו, למרחקים, לעשות שם את עבודת חפצו; בקשה מן הספרייה להשאיל את כתב-היד הדרוש. למותר לציין, האפשרות השלישית הייתה הנדירה ביותר, מאחר שרוב כתבי-היד נמצאו אז במוסדות אקדמיים מכובדים, הקשורים בכנסייה הנוצרית, שבימים ההם רק התחילו (אם אמנם הסכימו) להודות בשוויון זכויות ליהודים ובערכה של חכמת ישראל. שיחק לו מזלו של ש"ז שכטר, והיה לאחד מן המעטים מבני עמו שזכו לעזרה, מעל למשוער, במשך תקופת כהונתו בקמבריג' בתור מרצה לספרות תלמודית ורבנית בשנים 1890–1902.

מובן מאליו, שבתקופה שבה אנו עוסקים היו התומכים בזכויות היהודים בקרב אנשי אוניברסיטת קמבריג' במיעוט, ובדרך כלל, הם לא זכו להיכלל בצמרת

2 חלק ניכר מן הפרסומים האלה באים במאמרי הדן בקיצור בחקר הגניזה בקמבריג' לאורך מאה

השנה והתפרסם ב: 4, n. 9, p. 195 (1996–1995) *Jewish Book Annual*, [להלן: JBA].

3 פרטים על האוספים של כתבי-יד עבריים ועל החוקרים שעסקו בהם במאה התשע-עשרה,

אפשר למצוא בשני ספרים שהוציא לאור בנימין ריצ'לר, מנהל המכון לתצלומי כתבי-היד

העבריים שעל יד בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים: (א) *Hebrew Manuscripts*

Guide to Hebrew Manuscript (ב); — *A Treasured Legacy*, Cleveland–Jerusalem 1990

Collections, Jerusalem 1994. [להלן: ריצ'לר, מדרין].

4 ראה, כגון דברי א' ברלינר, המזכיר את שמו של היהודי שהעתיק לו בלונדון את כתב-היד של

סידור שבתי סופר מפרמישל: *Abhandlung über den Siddur des Schabtai ha-Sofer aus*

Przemysl, Frankfurt-am-Main 1909, p. VI, n. 1

המוסד.⁵ ברם, שניים מהם נשאו משרות-מפתח מכובדות, הראשון צ'ארלס טיילור (Charles Taylor), שהיה הנגיד (Master) של St John's College,⁶ והשני פראנסיס ג'נקינסון (Francis Jenkinson), שהיה מנהל ספריית האוניברסיטה.⁷ טיילור היה מתלמידיו של הרב והחוקר ההונגארי שלמה בן מאיר שילר-סינשי (Solomon Marcus Schiller-Szinessy), קודמו של שכטר במשרתו, ולמד ממנו להבין ולהעריך את ספרות חז"ל.⁸ הוא התיידד עם מורו ורבו ואף העניק לו תמיכה כספית למחיה ולמחקר. טיילור גם הזמין באמצעותו העתקות בתשלום של כתבי-יד עבריים שנמצאו במרכזים אחרים. הוא רכש לעצמו אוסף מרשים והעמידו לרשותם של חוקרים יהודיים.⁹ ממכתב תודה, בצירוף תמונה, שכתב לו המלומד והחוקר המפורסם, שלמה בובר, למדים אנו שנדיבות לבו של טיילור הניעה אותו לשלוח אליו ללמברג כתב-יד מעולה מן המאה השלוש-עשרה, המכיל טקסטים חשובים של סידור רש"י ושל מדרש 'שוחר טוב'.¹⁰ גם עבודתו של שכטר על כתבי-יד זכתה לעידודם של טיילור וג'נקינסון. וכלום יש הוכחה טובה יותר מזו שטיילור הציע לממן את נסיעתו של שכטר לקאהיר ואחר כך שיתף אתו פעולה בשימור ובמיון של הקטעים בשלב הראשון, ובחקרם ובפרסומם בשלב השני?¹¹ קודם שטיפל בגניזת קאהיר ובתוכנה ההיסטורית, הרבה שכטר לעסוק בבדיקתם ובעריכתם של חיבורים חשובים בספרות הרבנית, וכבר יצאו לו מוניטין בין מלומדי היהדות בחקר

- 5 הדבר מוכח הוכחה ברורה מן המקורות המצוטטים במאמרי הדין במאבק למנות את שלמה שילר-סינשי בתור מרצה בספרות חז"ל בקמבריג' בשנת 1866; המאמר נכלל בקובץ: *Hebrew Study from Ezra to Ben Yehuda*, הנערך בידי W. Horbury והעומד לצאת לאור באדינבורו. על חייו ועבודתו של טיילור, ראה את ההערות דלהלן: *Eagle* (St John's College magazine), XXX (1908–1909), pp. 64–85; 197–204; *Dictionary of National Biography — Supplement 1901–1911*, London 1912, pp. 480–482; *Who Was Who*⁶, I, 1897–1915, London 1986, p. 513
- 7 את קורות חייו רשם ג'יסו, שהיה אף הוא אקדמאי באוניברסיטת קמבריג'; ראה: H. F. Stewart, *Francis Jenkinson — Fellow of Trinity College Cambridge and University Librarian — A Memoir*, Cambridge 1926; ראה גם: *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, XXXII (1992), pp. 279–316; 1922–1930, London 1937, pp. 453–454. ואת מאמרי על היחסים בינו ובין שכטר ב: [להלן: *TJHSE*].
- 8 לפני כשלושים שנה רפאל ליווה (Loewe) חקר את הארכיון העשיר של תלמיד חכם זה ופרסם עליו מאמר מפורט ומאלף ב: *TJHSE*, XXI (1968), pp. 148–189.
- 9 ראה את ההקדמה ההיסטורית לספרי: *Hebrew Manuscripts at Cambridge University Library — a Description and Introduction*, Cambridge 1997, p. 31. ובמיוחד הערה 138, שם, הכוללת רשימה מלאה של כתבי-היד העבריים של טיילור [להלן: ריף, כ"י עבריים].
- 10 תיאורו של כתב-יד זה (Or. 786) אצל ריף, כ"י עבריים (ראה לעיל, הערה 9), עמ' 277–278.
- 11 על תפקידו של טיילור בהתפתחויות אלו, ראה: N. Bentwich, *Solomon Schechter — A Biography*, Philadelphia 1938, p. 126, 148. ואת מאמרי ב: *TJHSE* (ראה לעיל, הערה 7), עמ' 297–304 וב: 11, *JBA*, (ראה לעיל, הערה 2).

כתב-יד¹². הוא ביקר בספריות רבות ובדק מספר גדול של כתב-יד, וג'נקינסון ניצל לטובה את יוקרתו ואת יוקרת מוסדו כדי להקל על שכטר את הביקורים והבדיקות. אף כשנזקק שכטר להשוות קודקס אחד לאחר הדומה לו, לא היסס מנהל הספרייה לשלוח לו בהשאלה אחד מכתב-היד שהיו באוצרותיה של ספריית האוניברסיטה.¹³ אין ספק ששכטר היה תלמיד חכם, גדול בתורה וחוקר מעולה, בעל כישרונות יוצאי דופן, שהיה מסוגל, יותר משהיו מסוגלים רוב בני דורו, לראות את הנולד במדעי היהדות ולהתנות את עתידו של המחקר. אולם, בנוגע לאופיו ולאישיותו, לא גילה נורמן בנטוויטש (Norman Bentwich), מחבר הביוגרפיה שלו, את כל האמת.¹⁴ בנטוויטש היה מן הצעירים בקמבריג', שהכירו והעריכו את שכטר, ובני שתי המשפחות רקמו יחסי ידידות רבי-שנים. לכן בספרו על שכטר התחמק מלהיכנס אל פרטי דמותו שלא כולם היו יאים ונאים, ומי שעתיד לעדכן ולתקן את דמותו של מגלה הגניזה יצטרך להתמודד עם דברים אחדים במעשיו של שכטר שאולי יש בהם משום אבק-אנוכיות.¹⁵ לדוגמה, בעניין הזה של פתיחת החומר לפני הזולת, לא שילם מידה כנגד מידה ולא התנהג כמו עמיתו הלא-יהודים הנזכרים. בהגישו במתנה את אוסף הגניזה לאוניברסיטת קמבריג' בשנת 1898 דאג לכך שבמסמך הרשמי שאישר הסנאט ייכללו תנאים מספר שכוונתם הברורה הייתה צמצום השימוש באוסף בידי חוקרים אחרים.¹⁶ לפי התנאי השלישי, חקירת החומר למשך שלוש שנים הותנתה בהסכמת טיילור ושכטר;¹⁷ לפי התנאי הרביעי, ניתנה הרשות לשכטר לשאול כתב-יד מן האוסף, תמורת קבלה שהיה עליו לכתוב למנהל הספרייה, במקרים שלא

- 12 לפני נסיעתו לקאהיר, כבר פרסם שכטר מהדורות מדעיות של 'אבות דרבי נתן' (וינה 1887), ושל 'אגדת שיר השירים' (קמבריג'—לונדון 1896); ראה את הסקירה הביבליוגרפית של אוקו: A. S. Oko, *Solomon Schechter ... A Bibliography*, Cambridge 1938, pp. 4–5; 27
- 13 הנימוקים האלה נוסדו על החומר הנמצא בהתכתבותו של ג'נקינסון וביומנים שלו משנת 1890 עד ביקורו של שכטר בקאהיר בשנת 1896–1897; ראה מאמרי על ג'נקינסון ב: *TJHSE* (לעיל, הערה 7), עמ' 296 ו-301 והמקורות המובאים בהערות שם.
- 14 ראה ספרו של בנטוויטש (לעיל, הערה 11), שהוא מלא וגדוש, אך כבר מזמן נדרשה ביוגרפיה חדשה לעדכון הנתונים ולהערכה חדשה על האיש.
- 15 לפי עדותו האישית של רפאל לוי (נכדו של אחי ש"ז שכטר, שלום), בתו הבכורה של שכטר, רות, במכתב אל לוי בשנות השלושים, תיארה את ספרו של בנטוויטש במילים אלו: 'It will be a conscientious frock-coat portrait of a good Jew'. היא בעצמה רצתה לכתוב על אביה דברים ראדיקאליים יותר ופוליטיים יותר (לפי ההשקפות השמאלניות שלה) אך אחיה הניא אותה מלעשות כן.
- 16 ההסכם בין התורמים ובין האוניברסיטה פורסם בכתב-העת הרשמי של האוניברסיטה: *Cambridge University Reporter* [להלן: *CUR*], מספר 1215, שיצא לאור ב-14 ביוני 1898, עמ' 968–969. ראה גם מספר 1229 מ-1 בנובמבר 1898, עמ' 183, ומספר 1231 מ-15 בנובמבר 1898, עמ' 235.
- 17 הנוסח האנגלי המקורי הריחו: 'That the collection be not used without the consent of the donors for three years from the date of its acceptance by the University.'

התאפשר לו להשיג פקסימיליות (שמא ניתן לטעון שאף בתנאי הזה יש משהו מן המידה הנזכרת);¹⁸ לפי התנאי השישי, הוסכם שהקטעים של ספר בן-סירא ושל הטקסטים היווניים יישארו בחזקת רכושם הפרטי של שכטר וטיילור עד שיפרסמו אותם במהדורות מדעיות.¹⁹ וכי תימא שגם טיילור היה שותף לקביעת התנאים האלה, בא סעיף נוסף בהסכם, שבו דווח שנשיא האוניברסיטה (Vice-Chancellor) קיבל מכתב נפרד בעניין הזה מטיילור, ומפריך הנחה זו. במכתב הזה, בירר המנהל של St John's College, שבתנאי השישי היה מדובר בתקופה של שנתיים או שלוש שנים.²⁰ מן המכתב הזה ומתיעוד אחר, בפרט בקשר לשאלת החומר על-ידי שכטר בהיותו בניו-יורק,²¹ עולה בהבלטה שגישתו של טיילור לא עלתה לגמרי בקנה אחד עם גישתו של שכטר ולמרות ידידותם הנאמנה גרם הדבר למתח לא מבוטל ביניהם. יש עדות נוספת המוכיחה ששכטר הסכים לפתוח את החומר לפני חוקרים אחרים רק במקרים שלא באו לידי השגת גבולו המדעי. כבר בשנת 1899 הוא הסכים, למשל, באמצעות הנהלת הספרייה, להשאיל את הקטעים בסורית לגב' אגניס לואיס (Mrs Agnes Lewis), החוקרת הסקוטית החובבנית, כדי שתכין את המהדורה הידועה שלה,²² וכן להתיר לחוקר הגרמני הצעיר, פאול קאהלה (Paul Kahle), לפרסם את הקטעים בניקודים מניקודים שונים, רק בשל העובדה, שלא ראה בשום תחום מן התחומים האלה רשות היחיד שלו.²³ ברם, ראוי לציין שגם כאן ההסדרים נעשו בידי ג'נקינסון וטיילור, ולא בידי שכטר עצמו. למרות מכתבו הנספח של טיילור, שהזכרנו

18 הנוסח האנגלי המקורי הריהו: 'That Dr Schechter have the right to borrow MSS., of which facsimiles are not accessible, from the collection on giving a receipt to the Librarian for them.'

19 הנוסח האנגלי המקורי הריהו: 'That the fragments of Ecclesiasticus and those with Greek writing remain in the possession of the donors until after they have brought out complete editions of them.'

20 הנוסח האנגלי המקורי הריהו: 'It is explained in a covering letter from Dr Taylor to the Vice-Chancellor, with regard to the sixth condition, that it is intended that the fragments therein referred to should remain in the possession of the donors for two or three years.'

21 סיפורו של The Loan Collection ראה לקמן והערה 42 שם.

22 בארכיון הסודי של הנהלת הספרייה מדווח, כי ב-31 במאי 1899, ניתנה הרשות לגב' א' לואיס לשאול מן האוסף טיילור-שכטר את הקטעים בסורית לשם המהדורה שלה: (Agnes S. Lewis & M. D. Gibson, *Palestinian Syriac Texts from Palimpsest Fragments in the Taylor-Schechter Collection*, London 1990) 'with others placed at her disposal before the Collection's transfer to the University.'

23 ביומן שלו מ-5 ביוני 1899 (Add. 8737), כותב ג'נקינסון, שכבר ביקש מטיילור להרשות את פרסומם של הקטעים האלה על-ידי קאהלה, והוא מזכיר שם את מה שהוא מכנה: 'curious system of punctuation'. תשובת ה'הן' של טיילור (Add. 6463.4235) נכתבה אל מנהל הספרייה ב-6 ביוני.

לעיל, הוסיף שכטר להגן על זכויותיו בתור מהדיר החומר, שנים רבות מעל לתקופה המוסכמת. כשפרסם את מהדורתו ל'ברית דמשק', בלוויית המבוא רב-הערך שלו, בשנת 1910,²⁴ החזיר את כתב-היד החשוב הזה אל מנהל הספרייה בקמבריג' וביקש במפורש, שזה ימנע מן הזולת לעיין בו, למשך חמש שנים נוספות.²⁵ יתר על כן, דומה עליי שנתן הוראות לג'נקינסון לכלול את קטעי התלמוד הירושלמי בין הקטעים שהיו שמורים רק לו ולבית-המדרש לרבנים באמריקה (Jewish Theological Seminary of America), כנראה, בניגוד לכוונה הכללית של המסמך המוסכם עם האוניברסיטה בשנת 1898. ניתן להסיק, כי כך היו פני הדברים על יסוד מכתב אחד שכתב ג'נקינסון לעמיתו בניו-יורק בשנת 1903, שנה אחרי פרישתו של שכטר ממשותו בקמבריג'.²⁶ בעקבות פנייתו של אברהם משה לונץ (1854–1918), המלומד הירושלמי המפורסם, שהיה אז בביקור באנגליה בעניין הוצאתו של התלמוד הירושלמי,²⁷ כתב ג'נקינסון לשכטר והביא לפניו נימוקים שונים, מדוע מחקרו של לונץ לא עלול להזיק למחקרו של שכטר או ליצור כפילות.²⁸ אולי כוונתו של מנהל הספרייה בזה הייתה לשכנע את שכטר לפתוח את החומר לפני לונץ, אך, כנראה, ללא הצלחה, כי לונץ במהדורתו לא השתמש ישירות בקטעי גניזה של התלמוד הירושלמי, אלא רק במה שפרסם לוי גינצבורג בשנת 1909.²⁹

- 24 הספר יצא לאור מטעם המו"ל של אוניברסיטת קמבריג' והכותרת המלאה הייתה: *Documents of Jewish Sectararies I: Fragments of a Zadokite Work*
- 25 ג'נקינסון מאשר ביומנו את קבלת כתב-היד (Add. 7433) ב־20 ביולי 1910. באותו יומן הוא כותב ביום האחרון של שנת 1910, ששכטר שלח אליו את שני הכרכים של *Documents* (לעיל, הערה 24), וביומן הבא אחריו (Add. 7434) הוא שב וכותב ב־16 בינואר, על ספרו של שכטר ומודה שהתוכן יותר מדי עמוק בשבילו.
- 26 המכתב, מ־29 במאי 1903, נמצא היום בתכונת של שכטר השמורה בארכיון שלו בספריית בית-המדרש לרבנים באמריקה, בניו-יורק, ארכיון 101.
- 27 מהדורת התלמוד הירושלמי של לונץ יצאה לאור בירושלים בין השנים 1907 ו־1914 והיא מגיעה עד מסכת שביעית. ראה: א"ר מלאכי, 'תלמוד ירושלמי מירושלים', תלפיות, ד (תש"י), עמ' 759–769.
- 28 החלק השייך לענייננו מן הנוסח המקורי הריהו: 'Mr Lunz of Jerusalem has been here. It seems he is preparing a critical edition of the Jerushalmi Talmud, and has had all the available material collated or transcribed. I told him that I could not allow him to see the fragments in your collection, and that you were yourself engaged in editing them. He was of course very anxious to include the readings given by the fragments. But he hopes to begin printing in six months; and your edition cannot make much progress before that time. Only if the fragments all belong to the later divisions of the work, it would be kind to tell him so, as he would then bring out his first part with a light heart. Of course, I know nothing of him nor whether it would be possible for you to help him in any way without taking the edge off your publication.'
- 29 הריני מודה בזה לידידי, פרופסור יעקב זוסמן, על הסבריו המועילים בקשר למהדורתו של לונץ.

כיוון שהזכרנו את שמו של לוי גינצבורג ואת עבודתו על הירושלמי, הבה נסביר עתה איך הוא, ועמיתו אלכסנדר מארכס, נטלו חלק בסיפור הזה הנוגע להתנהגותו של שכטר ביחס לתוכנו של האוסף הנקרא על שמות טיילור ושכטר בספריית האוניברסיטה בקמבריג'.³⁰ כאשר עזב את אוניברסיטת קמבריג' כדי לקבל עליו את נשיאות בית-המדרש לרבנים בניו-יורק בשנת 1902, המשיך שכטר להגן על הזכויות המיוחדות שטרח להקנות לעצמו מכבר. הוא בחר לו את הטקסטים, המסמכים והמכתבים שבהם מצא עניין מתוך כוונה לפרסמם, והביא את הספרייה להסכים להשאיל לו את מבחר החומר הזה, סך הכול 251 כתיב־יד, המכונה The Loan Collection, למוסדו החדש בארצות-הברית, 41 מהם שמורים בין לוחות זכוכית והשאר ללא כל כריכה.³¹ ראוי לציין, ששכטר אף לקח אֶתוֹ לניו-יורק את הקטעים שהגדיר 'הרכוש הפרטי שלי' והם מהווים עד היום בבית-מדרשו של שכטר אוסף קטעי גניזה עצמאי (MSS Schechter), הנפרד מן האוסף הגדול שרכש המוסד מאלקן נתן אדלר בלונדון בשנת 1923 (MSS ENA).³²

לפני שנחזור אל הקטעים ששאל שכטר מקמבריג', עלינו לטפל בהתפתחויות אחרות בשנת 1903, הראויות אף הן לתשומת-לבנו והקשורות גם הן בגינצבורג ובמארכס. דומה, שעד מהרה, התחרט שכטר על שלא ביקש רשות מאוניברסיטת קמבריג' לשלוח לניו-יורק בהשאלה אף קטעים רבים של התלמוד הירושלמי ושל דפוסים קדומים. קרוב לוודאי שהסיבה לחרטה הייתה המינוי שמינה את לוי גינצבורג ואת אלכסנדר מארכס למשרות אקדמיות בבית המדרש לרבנים: את גינצבורג בתור מומחה בספרות התלמודית והמדרשית, ואת מארכס בתולדות ישראל, בביבליוגרפיה היהודית, ובהתפתחות הדפוס העברי.³³ אין ספק שתגליותיו של שכטר ושיחות אֶתוֹ הלהיבו חוקרים כמותם, ועל כן מיהר גינצבורג לנסוע לקמבריג' לעיין שם בקטעי הירושלמי, כפי המתועד בהתכתבות בין המזכיר של

30 על חייהם ועבודתם של שני החוקרים החשובים האלה, ראה: E. Ginzberg, *Keeper of the Law — Louis Ginzberg — A Personal Memoir*, Philadelphia 1966 ש' גולדמן ור' קהוט בחלק הלועזי של ספר היובל לאלכסנדר מארכס (ערך: ש' ליברמן), ניו-יורק 1950, עמ' xi–xxiii וכן עמ' 1–34.

31 בדו"ח על האוסף שנכתב על-ידי הנהלת הספרייה ב-7 בפברואר 1906, מוזכרת ההשאלה במילים אלו: 'In August 1902, 251 pieces (41 in glass and 210 unbound) were sent on: loan to Dr Schechter in New York, and all these are still in his hands.' CUR, מספר 1609, מ-2 ביוני 1906, עמ' 1008–1012.

32 על אדלר ועל אוספו, ראה: ריצ'רד, מדריך (לעיל, הערה 3), עמ' 1–2.

33 על המינויים הראשונים שמינה שכטר בתחילת עבודתו בניו-יורק, ראה: בנטוויטש (הערה 11 לעיל), עמ' 181–185. על היחסים בינו ובין מארכס, ראה גם את מאמרו של מארכס על שכטר, שנדפס שנית באוסף: *Studies in Jewish History and Booklore*, New York 1944, בפרט עמ' 393–394.

ספריית האוניברסיטה, ה"ג אלדיס (H. G. Aldis), ובין המנהל ג'נקינסון.³⁴ אף מעידות העטיפות, ששימרו את הקטעים בתקופה ההיא, על שיתוף הפעולה, בחקר החומר השייך לתקופת הגאונים, בין גינצבורג ובין הספרן, ארנסט וורמן (Ernest Worman, 1909–1871). בהערות שכתב על העטיפות האלה, אישר וורמן, כי העתיק את תוכנם של הקטעים מסוג זה בשביל גינצבורג.³⁵ מסיבה כלשהי, מארכס לא נקט פעולה דומה, ואולי לכן שכטר כתב להנהלת הספרייה וביקש ממנה לשלוח אליו את הדפוסים בהשאלה.³⁶ התגובה של ההנהלה מוכיחה הוכחה ברורה את דאגותיהם של ראשי האוניברסיטה בעניין. הם מינו תת-ועדה שתשוחח עם טיילור, וכן תבדוק את הדין וחשבון של שכטר על האוסף ואת הנסיבות שבהן הוגש במתנה לאוניברסיטה.³⁷ אחרי ששמעו את הצעות תת-הוועדה, באו לידי מסקנה שעל הספרייה היה לשמור אצלה את הדפוסים, כחלק בלתי נפרד מן האוסף. וביקשו מתת-הוועדה לקבוע את התנאים שלפיהם יתירו לשכטר לשאול קטעים נוספים בעתיד, אם אמנם יתירו לו לשאול.³⁸ מי שמתמחה בהיסטוריה של האוניברסיטה ובתהליך קבלת החלטותיה לא יהסס מלהסיק, כי סכנת התקדים ותחושת האחריות היו בין הגורמים שהשפיעו על המשא והמתן של ההנהלה. לא מן הנמנע, שג'נקינסון אף דיווח על כך שבזמן שכטר עבד בספרייה, לא תמיד נזהר בשמירתם הנכונה של הקטעים. הלוא כבר כתב הוא על שכטר ביומנו חמש שנים קודם לכן: 'He tramples

34 במכתב מ-16 ביוני 1903 (Add. 6463.5413), השמור בספריית האוניברסיטה בקמבריג', מזכיר הספרייה מדווח למנהלה על תכניתו של גינצבורג לבקר בספרייה ועל מה שהסדיר בשבילו לשם בדיקת קטעי הירושלמי. הוא מוסיף שם במילים הללו: 'There are about 55 of these fragments, each in a separate numbered paper wrapper, with a sheet of paper between the leaves where necessary'. אלדיס נדרש אף לקטעי ירושלמי אחרים בין הפאלימפסטים 'של גב' לואיס' ומציע להסדיר את שימורם לפני שגינצבורג יעיין בהם. ראה גם: גינצבורג (לעיל, הערה 30), עמ' 119.

35 דוגמאות לעטיפות האלה נמצאות כיום בכרך TS G1 בספריית האוניברסיטה בקמבריג'. על חייו ועבודתו של וורמן, ראה את החוברת: Ernest James Worman 1871–1909, קובץ הספרים המוקדש לזכרו, שיצא לאור בקמבריג' בשנת 1910.

36 בארכיון הסודי של הנהלת הספרייה יש ציון למכתבו של שכטר מ-18 באוגוסט 1903.

37 הנוסח האנגלי המקורי, השמור בארכיון הסודי של הנהלת הספרייה, הריהו כדלהלן: 'The Subsyndicate [M. R. James and F. C. Burkitt] have communicated with Dr Taylor and have consulted Dr Schechter's original account of the Genizah Collection brought by him from Cairo (Times, August 3, 1897), and the report of the Library Syndicate on the offer of the Collection (Reporter for 1898, p. 968).'

38 הנוסח האנגלי המקורי, השמור בארכיון הסודי של הנהלת הספרייה, הריהו כדלהלן: 'They are of the opinion that the Library ought to retain possession of the printed fragments, as part of the collection presented to the University... Dr James, Mr Scott, and Mr Burkitt were appointed a subsyndicate to consider under what additional conditions, if any, further loans of manuscripts should be made to Dr Schechter.'

them like so much litter' (הוא רומס אותם כמו היו חומר־חוצות בעלמא).³⁹ למרות כל הדאגות האלה, נראה לי שחברי ההנהלה לקחו בחשבון את היחסים הקרובים בינם לבין שכטר, ואף בין שכטר ובין הקטעים, והחליטו שאם שכטר היה עומד בתוקף על תביעתו, היו הם נכנעים ללחצו ומשאילים לו את הקטעים, על־פי אותם תנאים שכבר היו בתוקף לגבי ההשאלה הקודמת. שכטר, שהיטיב להבין את הרמזים, לא התעקש, וקטעי הדפוסים הקדומים נשאו במקומם באנגליה.⁴⁰ לא כן The Loan Collection. שכטר הפליג מאנגליה אל ארצות־הברית באביב של 1902⁴¹ והאוסף הגיע בעקבותיו למחוז חפצו בניו־יורק בסתיו של אותה שנה. כוונתם של שכטר ועמיתיו הייתה לחקור ולערוך אותו, ולהחזירו, אולי בתוך זמן קצר, לקמבריג'. הצרה הייתה שעברו עשרים ושתיים שנה עד שהתממשה הכוונה הזאת. כפי שכבר צוין לעיל, הערכתו של טיילור הייתה, שתקופת שהותם בניו־יורק תארך שנתיים או שלוש שנים, וממכתבים שכתב הוא לג'נינסון למדים אנו שהפער בין התפיסה של טיילור בעניין הזה ובין תפיסתו של שכטר התרחב והלך במשך שש השנים עד מותו של טיילור בשנת 1908.⁴² אך מאמצייהם הניכרים של טיילור וג'נינסון לא הניבו, כנראה, אלא פירות מעטים, כי לא יותר משלושה קטעים הוחזרו לספרייה בשנת 1910.⁴³ מסורת הילכה, שהנוגעים באוצרות הטמונים של מצרים לא זכו לאריכות־ימים, ואמנם שכטר גם הוא, כמו טיילור וכמו וורמן לפניו, הלך לעולמו בלא עתו בשנת 1915.⁴⁴ ברור הוא שמארכס, מנהל ספריית בית־המדרש לרבנים, היה ער לכך שפטירתו של שכטר היה בכוחה להדיד שינה מעיני רשויות האוניברסיטה בקמבריג'. סדרי השאלה כאלה רגילים הם להיתלות ביחסים אישיים ובאופן הדדי,

39 ההערה נכתבה ביומנו מ־16 בפברואר 1898 (Add. 7421).

40 הנוסח האנגלי המקורי, השמור בארכיון הסודי של הנהלת הספרייה, היהו כדלהלן: 'If Dr Schechter should press for the loan of them, it should be granted on the same conditions as those applying to the manuscript portion of the collection.'

41 ראה: בנטוויטש (לעיל, הערה 11), עמ' 172.

42 זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה שמורים ביחידה לחקר הגניזה בקמבריג' ומצוטטים מן הארכיון הסודי של הספרייה. עד 8 בנובמבר 1924, רשם לו סקולפילד את הפרטים. מאז ואילך, חקרתי אני את הארכיון ורשמתי את המידע השייך לענייננו. כתב טיילור ב־23 בפברואר 1906: 'It was not contemplated that Dr Schechter should have unrestricted licence to take away MSS to New York or the antipodes.' בשלח ג'נינסון לשכטר מ־28 ביוני 1909, נדרש הכותב לדעתו זו של טיילור.

43 זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה מ־13 ביולי 1910: '3 Fragments returned by Dr Schechter'

44 על אמונות תפלות לגבי הגניזה, ראה: בנטוויטש (לעיל, הערה 11), עמ' 139; וגם: P. Lambert (ed.), *Fortifications and the Synagogue — The Fortress of Babylon and the Ben Ezra Synagogue*, London 1994, p. 238. יש מסורת דומה לגבי כתבי־היד העבריים בספריית האוניברסיטה בקמבריג'. ראה את דבריו של הרברט ליווה אצל רייף, כ"י עבריים (לעיל, הערה 9), עמ' 41–42.

ובהיעדר צד אחד להסכם היה סיכון ממשי להתמוטטות ההסדר כולו. אולם, במכתבו מ־30 בנובמבר 1915, הצליח מארכס לשכנע את הספרייה בקמבריג' להרשות לבית-מדרשו לשמור את הקטעים לתקופה סבירה (זאת לאחר ששלוש-עשרה שנה כבר עברו להן!), ובלבד שמוסכם היה שיחזירו מספר מסוים של הקטעים בתום השוואת ההעתק למקור.⁴⁵ במשך שמונה שנים, לא הספיקו מארכס וחבריו החוקרים להחזיר ולו קטע אחד. מארכס תלה את העיכובים בבעיות בתכנית הפרסום, בקושי בהערכת הזמן הדרוש, בלחץ של עבודה אחרת, ובמלחמת העולם הראשונה.⁴⁶ כל זמן שג'נקינסון ניהל את הדברים בקמבריג', הורגעו שם על-ידי הסכריו של מארכס. כמובן, המצב לא מצא חן בעיני מועצת ההנהלה, אך חבריה קיבלוהו בלית ברירה. במותו של ג'נקינסון בשנת 1923, ניתק הקשר האישי האחרון בין מנהלי המוסדות לפני הדברים השתנו תכלית שינוי. המנהל החדש, א"פ סקולפילד (A. F. Scholfield), היה טיפוס שונה לחלוטין מקודמו, חזק יותר ויעיל יותר, פחות סבלני ופחות עדין.⁴⁷ צוות העובדים בספרייה בזמנו של ג'נקינסון ראה במנהלם איש חסיד,⁴⁸ ואילו למחליפו איש מהם לא העניק כל תואר כזה. זאת ועוד: בעצם נדמה שסקולפילד לא כל-כך נמשך אחרי חקר המזרח בכלל ואחרי לימודי היהדות בפרט. לא ארכו הימים אחרי מינויו והוא החל בהתכתבות עם ניו-יורק מתוך הכוונה לשוב ולקבל את הקטעים. במשך תשעה חודשים, מיוני 1924 עד מארס 1925, שלח אל בית-המדרש לרבנים בשם הנהלת הספרייה מכתבים אחדים, שבהם שאל שאלות נוקבות על מצב הדברים בקשר להעתקתם ולהדפסתם של הקטעים, ולתכנית העבודה הנוותרת.⁴⁹ הוא אף גייס למאבקו את הכוחות והכישורונות של ישראל אברהמס (Israel Abrahams), שמילא אז בקמבריג' את מקומו של שכטר במשרת מרצה לספרות הרבנית. אברהמס הצטיין בכתיבתו על ענייני יהדות, בפרט לטובת

45 זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה מ־30 בנובמבר 1915 ומ־13 בדצמבר 1915. מארכס: 'Dr Schechter, previous to 1915, had caused all the Fragments to be copied, with the intention of publishing them in the near future. His copies, however, are not yet collated ... Permission now asked to retain the Fragments for some time yet until The Library Syndicate will agree to allow the Fragments to be published. ג'נקינסון: 'retained provided the collations are completed within a reasonable time ... when a certain number are done with, they might be returned.'

46 זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה בין 14 בינואר 1916 עד 30 ביולי 1923.

47 ראה את מאמרי-האזכרה שהופיעו ב-*Times* של לונדון מ־20 באוקטובר 1969, עמ' 10, ומ־23 באוקטובר 1969, עמ' 12; ראה גם: *Who Was Who*², VI, 1961-1970, London 1979, p. 1009

48 ראה את הביוגרפיה של סטיוארט (לעיל, הערה 7), עמ' 135-136; וגם: J. C. T. Oates, *Cambridge University Library — A Historical Sketch*, Cambridge 1975, p. 21

49 זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה, מ־3, 24 ו־25 ביוני, מ־11 באוקטובר, מ־8 ו־27 בנובמבר, ומ־29 בדצמבר 1924, ומ־13 בינואר, 9 בפברואר, ו־10 במארס 1925.

העולם הרחב, במסירותו להוראה ולחיי הרוח בכלל, ובהבנתו את הנוצרים והנצרות.⁵⁰ דעותיו והשקפותיו קרבו יותר לדעותיו של שילר-סינשי מלדעותיו של שכטר והרברט ליווה (Herbert Loewe) כתב בסקירתו הביוגראפית לזכרו של אברהמס, על 'the spiritual kinship between the two scholars'.⁵¹ אולם, קשר 'גניזתי' בין אברהמס ובין שכטר כן היה משום ששניהם רכשו, ההדירו ופרסמו קטעים מן האוסף הזה. ובכן, בביקורו בניו-יורק ביוני 1924, שימש אברהמס נציג של הספרייה ומסר לבית-המדרש לרבנים את איגרתו של סקולפילד שנגעה להחזקת הקטעים שם משנת 1902. אין ספק שאברהמס אף הוסיף נופך משלו לטענותיו של סקולפילד. ובתשובה לאיגרת הבטיח נשיא בית-המדרש, סירוס אדלר (Cyrus Adler), להחזיר את הקטעים שכבר יצאו לאור.

עברו עוד כמה חדשים עד ששליחותו של אברהמס נשאה פרי. ובינתיים תלה מארכס את העיכוב בסירובו של סוכן חברת ההובלה לקבל עליו את העברת החומר לאנגליה. בהיפתר בעיה זו, הוחזרו ארבעים קטעים לקמבריג' בנובמבר 1924.⁵² כמובן, ההתפתחות הזאת לא הספיקה כדי להשיב את מלוא רצונו של סקולפילד אשר דרש להחזיר מיד גם את שאר האוסף. אדלר שב והבטיח את החזרת הקטעים, אך מתמיה, שאפילו אז לא התבייש לבקש מקמבריג' הגבלות על חקירת החומר בידי מלומדים אחרים.⁵³ סבלנותם של אנשי ההנהלה בספריית האוניברסיטה בקמבריג' פקעה ועמה נגוזו רחשי הידידות ושיתוף הפעולה. הבקשה נדחתה לאלתר, וסוף-סוף חזרו הקטעים לשפת הנהר קאם במארס 1925, בעקבות מכתב תודה מאדלר שהדגיש את הקשר שהתהווה בין שני המוסדות באמצעות פרסומה של סדרת 'גנזי שכטר'.⁵⁴ אולם, חמישה קטעים חסרו, ולמרות כל המאמצים שעשו מארכס ועוזריו, הם לא הצליחו למצוא אותם. סקולפילד הביע את כעסו באופן חד-משמעי אם כי כדרך האנגלים: לא ענה ולא פרסם דבר, אלא הסתפק בכתיבת אזהרה לעמיתיו שילמדו מן הפרשה לקח בעניין השאלת כתבי-יד.⁵⁵ לו היה עוד בחיים בשנת 1968, ספק אם היה סקולפילד מסכים שספא טבא כולא טבא, שכן הקטעים החסרים נמצאו בבית-המדרש

Encyclopedia Judaica, II, pp. 164–165 50

H. Loewe, *Israel Abrahams — A Biographical Sketch*, Cambridge 1944, p. 67 51

זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה מ-8 בנובמבר 1924 '40 Fragments received through the : Rosenbach Company and acknowledged.' 52

זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה מ-29 בדצמבר 1924 בלוויית בקשה: 'that the material be withheld from other scholars until the Jewish Theological Seminary publishes [it].' 53

זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה מ-9 בפברואר 1925, וציטוט ממכתבו של אדלר: 'Profound sense of obligation for their generosity in rendering these studies and their publication possible thus linking through the revered name of Schechter your ancient University and our young seat of learning.' 54

זיכרונות ההתכתבות על ההשאלה מ-18 בפברואר 1926 'There is nothing more to be done : but the episode is a warning!' 55

לרבנים, כנראה, אחרי עשיית שיפוצים בספרייה בעקבות השרפה שגרמה לה נזק חמור. נגיד בית-המדרש, אליעזר אריה פינקלשטיין (Louis Finkelstein), דיווח בשמחה על התגלית למנהל הספרייה בקמבריג', ומנחם שמלצר, שהיה מנהל הספרייה בבית-המדרש בניו-יורק, החזיר את הקטעים למקומם.⁵⁶

הזכרנו לעיל את שמו של פאול קאהלה, שהיה בין הראשונים ששמו עין על קטעי המקרא באוסף טיילור-שכטר, וראוי לנו לחזור עתה לקורות מעורבותו בחקר הגניזה. כידוע לכל מי שעסק בתולדות תרבותה של גרמניה במאה התשע-עשרה, לא מעט תאולוגים הצטיינו שם גם בתחומי המזרחנות.⁵⁷ אף קאהלה הצעיר קיבל חינוך שהיה בכוחו לזכותו להימנות עם החוקרים שידם רב להם בחקר התרבות השמית. כבר בעבודת הדוקטור שהכין בהדרכתו של פראנץ פריטוריוס (Franz Praetorius) על תרגום התורה אצל השומרונים, טיפל קאהלה בחריצות בשפות שמיות ובחקר כתבי-היד.⁵⁸ שנה לאחר פרוסומה של עבודה זו, ביקר קאהלה בקמבריג' ושוחח עם שכטר על הממצאים המקראיים מן הגניזה. החוקר היהודי עודד את התעניינותו של פרח-המזרחנים בטקסטים בעלי ניקודים חורגים, וטיילור הרשה לו, באמצעות מנהל הספרייה, ג'נקינסון, לחקור בהם לשם פרוסומם. וכך הצטרף קאהלה לקבוצת הלא-יהודים הראשונים — ואמנם המעטים — שהתמחו בחקר הגניזה. קשריו של קאהלה עם המזרח, עם היהודים, ועם כתבי-היד העבריים הלכו והתהדקו ברבות השנים. משנת 1903 עד שנת 1908 כיהן במשרת כומר בכנסייה הפרוטסטנטית בקאהיר, ומיד לאחר מכן בילה שנה שלמה בארץ-ישראל, במכון הארכיאולוגי הגרמני בירושלים. מרוב ביקוריו אלו, ידיעתו בשפות השמיות השתפרה והתעדכנה. בשנת 1923 נתמנה לראש המכון ללימודי המזרח באוניברסיטת בון ושם חינך דור שלם של חוקרים — נוצרים, יהודים ומוסלמים בצוותא — התיידד אתם ואף ביקר בבתיהם.⁵⁹ מנחם זולאי, החוקר הדגול שהטביע את חותמו על חקר הפיוט העברי הקלאסי, למד ועבד אצלו בגרמניה והמשיך לשבחו ולהעריצו בארץ-ישראל ובאנגליה

56 פינקלשטיין כתב ב-20 בדצמבר 1968 למנהל ספריית האוניברסיטה בקמבריג', אריק קידל (Eric Ceadel), וקיבל ממנו מכתב תודה מ-7 בינואר 1969. קידל אישר את החזרת הקטעים לקמבריג' במכתבו מ-20 בפברואר 1969 [ראיתי את הקטעים האבודים כאשר סקרתי שם את כלל אוספי הגניזה בבית-המדרש לרבנים באמריקה לקראת כתיבת עבודתי לשם קבלת התואר דוקטור — מע"פ].

57 ראה את ספריו של רוג'רסון, בפרט: J. Rogerson, *Old Testament Criticism in the Nineteenth Century — England and Germany*, London 1984

58 שם העבודה של קאהלה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה היה: 'Textkritische und ;lexicallische Bemerkungen zum samaritanischen Pentateuch-targum', Leipzig 1898 ראה גם הערה 23 לעיל.

59 ראה את מאמר-האזכרה המסכם את קורות חייו והמעריך את עבודתו: M. Black, 'Paul Ernst Kahle 1875-1965', in: *Proceedings of the British Academy*, LI (1965), pp. 485-495

בשנים יותר מאוחרות, בימים הקשים של מלחמת העולם השנייה ועמם אִי־השואה.⁶⁰ קצרה כאן היריעה מלחזור בפירוט על תרומתו של קאהלה להבנתם של כתבי־יד מקראיים של ימי הביניים ושל תולדות המסורה, התרגום והניקוד, כפי שהן משתקפות בקטעי הגניזה של התנ"ך. דיינו אם נזכיר רק שלושה מספריו והמבין יבין את חשיבותו לחקר הגניזה, והריהם: (א) *Masoreten des Ostens*; (ב) *Masoreten*

⁶¹ *The Cairo Geniza* (ג); *des Westens*

לא נחטא לאמת אם נאמר, שקאהלה הגיע לשיא הישגיו המדעיים בסכיבות שנת 1930. אותה שעה כבר יצאו לו ולאסכולתו מוניטין בשל פרסומיו ותרומתו לעולם המחקר. על אותה תקופה, כתב אחד מתלמידיו שקאהלה התמסר למחקר ולהוראה בכל לבבו ובכל נפשו, ואפשר לומר אפילו בקנאות.⁶² לשם המחקר וההוראה עשה מאמצים רבים להביא למכוננו בבון לא רק העתקות ותצלומים של כתבי־היד השייכים לעבודתו אלא גם את המקורות עצמם, ומידת הצלחתו הריהי מדהימה ביותר. הגיע לידיו באוניברסיטת בון חומר נדיר ורב־ערך מאוצרות הספריות שברוסיה, ארצות־הברית, צרפת, והולנד, ואף נענו לבקשותיו גם באוקספורד וגם בקמבריג.⁶³ בשנים 1928–1932, על־פי ארכיון ההנהלה בספריית האוניברסיטה בקמבריג, השאילו לקאהלה מספר רב של קטעי מקרא מאוסף טיילור־שכטר. בפעם הראשונה, שלחו מקמבריג 'כתבי־יד עבריים מסוימים' (היו אלה TS H5.25 ו־9-TS H17.1) לשלושה חודשים; פעם שנייה, התירו לו לשאול חמישים קטעים לחצי שנה; בשנת 1932, עשרה קטעי קלף עשו את דרכם מקמבריג אל בון ושהו שם יותר משנה.⁶⁴ אולם, כשעלו הנאצים לשלטון בגרמניה, נעכרה האווירה באירופה. אין לנו תיעוד על כך שספריית האוניברסיטה בקמבריג נתפסה לבהלה, אבל מכתב שכתב קאהלה לאנשי הספרייה והפעולה שנקט מעידים כמאה עדים על כך שהתחילו לדאוג באנגליה לגורלם של קטעי הקלף היקרים. באיגרתו ששלח בתחילת מאי 1933, ניסה קאהלה להרגיע את אנשי קמבריג בהבטיחו להם שכתבי־היד ששאל

60 זולאי כתב על קאהלה בכתב־העת מולד, 4 (תש"י), עמ' 355–357, ושמעתי מפי מו"ר פרופסור נפתלי וידר, על היחסים בינם ובין קאהלה באנגליה.

61 (א) יצא לאור בלייפציג 1913; (ב) יצא לאור בשטוטגארט 1927–1930; (ג) נכתב כהרצאות על שם שווייך מטעם האקדמיה הבריטית בשנת 1941, ויצא לאור בהוצאה ראשונה באוקספורד 1947 ובהוצאה שנייה באוקספורד 1959.

62 ראה: בלאק, מאמר־האזכרה (לעיל, הערה 59), עמ' 489.

63 קאהלה בעצמו כתב על זה בחוברתו: P. E. Kahle, *Bonn University in Pre-Nazi and Nazi Times* (1929–1939), London 1942, pp. 27–28

64 זיכרונות ההתכתבות על ההשאלות שמורים בארכיון הסודי של הנהלת הספרייה והדיווחים הרשמיים הופיעו בכתב־העת של האוניברסיטה; ראה: CUR, מספר 2715 מ־13 בנובמבר 1928, עמ' 335; מספר 2798 מ־1 ביולי 1930, עמ' 1232; מספר 2813 מ־18 בנובמבר 1930, עמ' 353; מספר 2886 מ־17 במאי 1932, עמ' 972; ומספר 2914 מ־3 בינואר 1933, עמ' 574.

אינם חשופים לסכנות.⁶⁵ ברם, למרות שהאמין בכך, לא השתמש קאהלה באמצעים הרגילים כדי להחזיר את החומר לאנגליה. מזיכרונות-הדברים על המאורעות האלה עולה שהקטעים הוחזרו באמצעות השירותים הדיפלומטיים, וקרוב לוודאי, שהעברת כתבי-היד נעשתה באמצעות שגרירות בריטניה.⁶⁶

בכל זאת, עוד לא הגיע הסיפור לקצו. בתחילת 1934, שבה והתירה ספריית האוניברסיטה בקמבריג' את השאלתו של אחד מכתבי-היד שלה למכון ללימודי המזרח בבון. אך הפעם, כתב-היד היה בלטינית ולא בעברית, ונראה שהאחרים בקמבריג' שקלו את העניין וסברו שאין כאן שום שאיפה מצד הנאצים לגרום נזקים לאוצרות אריים או להשמיד מהם.⁶⁷ מפתיע עד מאוד, שאפילו בשנת 1938 עדיין היה קאהלה שקוע בחקר החומר העברי מימי הביניים ולא נמנע מלשלוח לקמבריג' בקשה נוספת לשאול קטעי גניזה. למותר לציין שהפעם הזאת לא הצליח לשכנע את הרשויות שם למלא את משאלתו.⁶⁸ כמדומני, שיען כי הוא עצמו לא התערב מעולם בפוליטיקה, לא עלה על לבו שקשריו עם היהודים ועם ספרותם היו עלולים לעורר אצל הנאצים חשד לגבי נאמנותו למולדת. לכן לא נזהרו הוא ובני ביתו להתרחק מן היהודים, עד שנאלצו בשנת 1938 לברוח לאנגליה מפני חמת המציק.⁶⁹ במשך שנות המלחמה, התאספה באוקספורד ובקמבריג' קבוצה מרשימה של חוקרים-מהגרים ממרכז אירופה, שניצלו את 'ההזדמנות', כביכול, לעסוק באוצרות הספריות, והם השפיעו לטוב על רמתם של לימודי היהדות בארץ האי.⁷⁰ ובכן הובטחו לקאהלה הן המשכם של מחקריו על קטעי הגניזה והן תקופה פורייה נוספת עד סוף חייו הארוכים.

- 65 זיכרונות ההתכתבות על ההשאלות: 'A letter from Kahle assured the University Library of the safety of the MSS deposited at Bonn.'
- 66 שמו של השגריר הבריטי בתקופה ההיא היה Sir Horace George Montagu Rumbold, שאמנם לא היה בשום פנים ואופן מאוהבי ישראל, אך היה מן המקדימים להכיר את זרן התכניות ואת רוע המעללים של הנאצים. הוא שימש סגן יושב-ראש של Palestine Royal Commission בראשותו של לורד רוברט פיל (Lord Robert Peel) בשנת 1937. ראה את הביוגרפיה שכתב ההיסטוריון היהודי מרטין גילברט (Martin Gilbert): *Sir Horace Rumbold — Portrait of a Diplomat*, London 1973
- 67 כתב-היד הלטיני הזה היה מן המאה השלוש-עשרה וסימונו היה Mm.5.31
- 68 זיכרונות ההתכתבות בארכיון הסודי של הנהלת הספרייה, מ-2 בפברואר 1938.
- 69 רעייתו של קאהלה הדפיסה דו"ח פרטי על הנסיבות האלה בשנת 1941: 'What would you have done? The Story of the Escape of the Kahle Family from Nazi Germany' שכתב קאהלה בעצמו על הימים האלה בחוברתו (לעיל, הערה 63), עמ' 30 ו-33 ודבריו של בלאק במאמר-האזכרה שלו (לעיל, הערה 59), עמ' 489.
- 70 רק חלק קטן מסיפורם של המהגרים האלה כבר נחקר ופורסם; ראה: W. E. Mosse et al. [ed.], *Second Chance — Two Centuries of German-speaking Jews in the United Kingdom*, Tübingen 1991

מובן מאליו, שהיו מקרים אחרים של בקשות לשאול חומר עברי מאוספי קנטבריא (= קמברידג') ושהתשובות היו לפעמים ב'הן' ולפעמים ב'לאו'. כאן אינני נדרש אלא למאורעות שיארעו עד 1966, כי כשם שיש הגבלות שימוש בארכיונים פוליטיים, יש אף חומר בזיכרונותיה של הספרייה שבצדק מעלימים אותו מעיני החוקרים לכל הפחות לשלושים שנה. ויש נסיבות שבהן ראוי לסגור את החומר אף לזמן ארוך יותר. הבעיה העומדת לפני שומרי החומר הריהי מה למסור ומה לשמור. ובכן, הבה נזכיר בזה, אם כי בקיצור, כמה מן הבקשות האלה משנת 1925 עד שנת 1965, לפני שננסה לסכם את תוצאות חקירתנו ולציין את ההתפתחויות הצפויות לעתיד לבוא. בשנת 1925, ישב הרברט ליווה באוקספורד וביקש לשאול כתבי-יד עבריים כדי לגמור את הרשימות שהחל בהכנתן מקדמת דנא;⁷¹ בשנת 1955, המוזיאון הנקרא על שמותיהם של מלכת בריטניה, ויקטוריה, ובעלה הנסיך אלברט בלונדון ביקש לכלול כתבי-יד עבריים בתערוכה לחגיגת שלוש-מאות שנה ליישוב היהודי החדש באנגליה; בשנת 1965 חברת הטלוויזיה האמריקנית NBC צילמה סרט על אוסף הגניזה באחד מן הקולג'ים בקמברידג' והזדקקה לדוגמאות מקטעי הגניזה בספריית האוניברסיטה — כולם נענו ב'הן'. בשנת 1933, בית הספרים הלאומי בירושלים פנה בשם פרופסור שמחה אסף, שעסק אז בהכנת מהדורה מדעית של 'ספר המנהגות' לאשר בן-שאול מימי הביניים, בעניין שאילת כתב-יד עברי אחד;⁷² בשנת 1953, המזכיר הראשון בשגרירות ישראל בבריטניה הביע את תקוותו לכלול את 'פאפירוס נאש' בתערוכה שהייתה בתהליכי תכנון במוזיאון המטרופוליני בניו-יורק; בשנת 1964, ראש המחלקה לשפות שמיות באוניברסיטת לידס ביקש לשאול קטעי גניזה אחדים — כולם נענו ב'לאו'.

בסיכומו של דבר, ברור שמגוון של שיקולים השפיע על החלטות ההנהלה של ספריית האוניברסיטה בקמברידג', ומן הראוי להציג את השיקולים היסודיים:

(1) טובת החומר ומצבו הפיסי;	(2) טובת המחקר והפרסום;
(3) יחסים אישיים;	(4) יחסים בין-מוסדיים;
(5) סטאטוס המוסד השואל ואיכות מתקניו ושירותיו;	(6) אנוכיות מחקרית;
(7) שאיפות מוסדיות;	(8) גישות פוליטיות וחברתיות;
(9) ניהול מסודר;	(10) תחושת אחריות כלפי הקהל הרחב.

71 על עבודתו של ליווה בכתב-היד העבריים של הספרייה, ראה: רייף, כ"י עבריים (לעיל, הערה 9), עמ' 33-34.

72 סימונו של כתב-היד היה Dd.5.38 והמהדורה של ש' אסף נכללה בפרסומו: 'ספרן של ראשונים', ירושלים תרצ"ה, עמ' 82-123.

אם המצב אכן כך הוא, מוטלת על הממונים על האוספים החובה להחליט אילו מבין השיקולים שלעיל תופסים ולנקוט צעדים ממשיים לייסוד מדיניותם ומדיניות מוסדותיהם על אשיות של צדק ולקיים את שנאמר 'אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ירך לעשות' (משלי ג, כז).⁷³

73 הריני מביע את תודתי להנהלתה של ספריית האוניברסיטה בקמבריג' על הרשות לעיין בארכיונה ולצטט ממנו; לבית-המדרש לרבנים באמריקה, בניו-יורק, על הרשות להשתמש בארכיון ש"ז שכטר; למכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית בירושלים שם שהיתי שנה פורייה ומהנית בתשנ"ז ושם כתבתי את המאמר הזה; לעמית, ד"ר אביחי שבטיאל, ולבני, עו"ד אריה ריף, על עזרתם האדיבה בהכנת המאמר.